© www.kjnt.ro/szovegtar

PETI LEHEL

„NEM LEHETÜNK MINDANNYIAN... TRADICIONÁLISAK." NYELVI INTERAKCIÓK, VÁLTOZÓ IDENTITÁSOK – MOLDVAI CSÁNGÓK NYUGAT-EURÓPAI MIGRÁCIÓBAN

Ebben a tanulmányban a moldvai csángók migrációjának az etnicitásra gyakorolt hatásait vizsgálom. Ennek keretében a migráció és nyelv viszonyát, valamint a nyugat-európai migrációs tapasztalatok következtében módosuló identitástartalmak, az *új csángó identitás*t elemzem. Fő kérdésem, hogy milyen szerepet játszanak a migrációs tapasztalatok a nyelvhez való viszonyulásban, illetve milyen hatással van ez a közösségek identifikációs gyakorlatára.[1] Azaz milyen folyamatok eredményeként jön létre és milyen összetevőkből áll az *új csángó identitás*? Ezt követően azt vizsgálom meg, hogy az új csángó identitás hogyan viszonyul a magyar etno- és nyelvpolitikai törekvésekhez (magyar oktatás, magyar mise).

Az elemzéshez egy faluban, Klézsén végzett saját terepmunkából származó etnográfiai anyagot elemzek, elsősorban interjúkat, emellett felhasználok olyan terep-megfigyeléseket is, amelyekre több éve különféle falvakban végzett terepmunka során tettem szert.[2]

1 *A nyugat-európai migráció nyelvi és szocializációs következményei* című alfejezetben tárgyalt nyelvi jelenségek részletesebb elemzéséhez a Petteri Laihonen finn nyelvész-kutatóval folytatott beszélgetések nagymértékben hozzájárultak. Köszönettel tartozom Tánczos Vilmosnak, aki véleményezte a dolgozat egy munkaváltozatát és fontos szempontokra hívta fel a figyelmemet.

2 A kutatás és a tanulmány az MTA Domus Programja támogatásával készült. Az elemzésben felhasználtam olyan megfigyeléseket, tereptapasztalatokat és interjúrészleteket, amelyeket az elmúlt években különböző témakörökben végzett

A MIGRÁCIÓ MÉRTÉKE

A 2002-es és a 2011-es Országos Hivatalos Népszámlálás adatai szerint a moldvai katolikusok száma a két népszámlálás közötti időszakban 19,66%-kal csökkent főként a külföldi munkamigrációnak köszönhetően (lásd Peti 2017a: 138). E nagy mértékű migrációhoz a romániai rendszerváltást követő kedvezőtlen makrogazdasági tényezők (ezekről lásd például Oteanu 2007: 34–35, Stan 2005: 383) mellett hátrányos rétegződési tényezők (kedvezőtlen foglalkozási szerkezet, iskolai végzettségi szint) is nagy mértékben közrejátszottak (lásd Peti 2017a: 139–140).

A migráció valódi mértékéről az egyes települések esetében kevés adattal rendelkezünk. Stan Răzvan Tamásfalva esetében a 2004-es megyei választási adatokra támaszkodva mutatja ki, hogy az említett évben a 6590-es lélekszámú település 30,5%-a (2000 személy) „időlegesen országon kívül tartózkodott, azaz külföldi vendégmunkán vett részt (Stan 2005: 383). Egy másik település Bogdánfalva, ahonnan a migráció mértékéről számszerű adatokkal rendelkezünk. Egy 2012-ben kérdezőbiztosok által 100 személy megkérdezéséből[3] álló kutatás szerint a megkérdezett háztartásokból 41 személy, 24 férfi és 17 nő a kutatás évében külföldi munkamigráción tartózkodott, túlnyomó többségük (38 személy) Olaszországban (lásd Peti 2015: 977).

Larissa Adler-Lomnizt és Asael Nuche González 2003-ban Budapesten dolgozó csángó vendégmunkások között, valamint Pusztinán a 2000-es évek elején végzett terepmunkájukra alapozva csángók becsléseire hagyatkozva 3000–5000-re teszik az ebben az időszakban Budapesten dolgozó moldvai csángók számát (lásd Adler-Lomnizt–González 2007: 79). Mivel a csángók Magyarországra irányuló migrációja nemcsak Budapestre irányult, a Magyarországon dolgozó csángók száma ennél lényegese nagyobb lehetett.

Hegyeli Attila a 2000-es évek elejére vonatkozó tapasztalata, hogy Klézsén a vendégmunka megszervezését (helyiek kiutaztatása, csomagforgalom bonyolítása) néhány személy vállalkozásszerűen művelte, olyanok, akik migrációs tapasztalatokkal rendelkeztek (lásd Hegyeli 2005: 233).

1. táblázat. Klézse etnikai megoszlása a 2002-es 2011-es Országos Hivatalos Népszámlálás adatai alapján

Év	Összesen	Román	Magyar	Csángó	Egyéb	Nincs adat
2002	4477	4360	71	39	7	0
2011	4598	4272	134	35	2	155

Klézséből az Olaszországot is sújtó gazdasági válság következtében többen továbbálltak Angliába és Németországba. Az egyik adatközlőm szerint négy klézsei család költözött haza gazdasági természetű nehézség miatt (munkanélküliség, eladósodás stb.).

moldvai terepkutatásaimból származnak. A dolgozatban használt nevek álnevek. A kurzivált beszélgetésrészletek eredetileg románul hangzottak el.

3 A kérdőíves mintát nem és kor szerint rétegzett, léptékes mintavétel képezte. A román nyelvű kérdőívet Kiss Dénessel állítottuk össze.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Arra is van példa, hogy a hazatérést elsősorban nem gazdasági kényszer, hanem a szülőfaluhoz való kötődés, „lassúbb" életvitelre való törekvés, öregségükre erősebb szociális kapcsolatrendszerben való visszaágyazódás motiválja. Egy ilyen házaspár a Klézsén házépítésre fordított pénz mellett további megtakarításokkal is rendelkezett. Gyermekeik azonban ugyanazt a modellt viszik tovább, amely alapján szüleik közel harminc évet éltek, mindketten külföldön (Hollandia, Anglia) tartózkodnak életvitelszerűen.[4]

Az említett házaspár által követett stratégia Klézsén inkább kivételszámba megy. A tíz év körüli külföldi tartózkodás általában elegendő ahhoz, hogy a külföldön élő, ott gyermeket vállaló családok számára az otthont már a külföld jelentse. Ezért ezek a családok, ahogy egy fiatal klézsei nő fogalmazott, „inkább maradnának, ameddig csak lehet".

A NYUGAT-EURÓPAI MIGRÁCIÓ NYELVI ÉS SZOCIALIZÁCIÓS KÖVETKEZMÉNYEI

A hazatérés legnagyobb akadálya a gyermekek nyelvi és szociális integrációs problémáinak előrevetítése. Az éveken keresztül külföldön élő családok gyermekei általában nagyon kicsi korukban kerültek külföldre, vagy egyenesen ott születtek. A gyermek elsődleges nyelvi szocializációja az illető országok államnyelvén történik. Az illető ország nyelve nemcsak az óvoda/iskola és annak mentén alakuló kapcsolatok mentén alkotja a gyermek nyelvi környezetét, de szinte minden esetben a családi környezetbe is bekerül. A külföldön élő házastársak egy idő után maguk is nagyon sokat kezdenek beszélni az illető ország nyelvén, amelyhez egyebek mellett az is hozzájárul, hogy ily módon könnyebben tudnak a gyermekeikkel kommunikálni. A szülők közötti kommunikáció általában kétnyelvűvé válik (a nyelvcserén átesett falvakban kizárólagosan), az esetek többségében a befogadó ország nyelvének dominanciája mellett. Azok a csángó vendégmunkások, akik olyan falvakból származnak, ahol a nyelvcsere még nem fejeződött be, családon belül, illetve hasonló nyelvhelyzettel rendelkező falvakból származó rokonaikkal, illetve falubeliekkel a befogadó ország nyelvén, valamint a román nyelv mellett időnként csángó nyelven is beszélnek. De mivel ezek a vendégmunkások is román domináns (román–magyar) kétnyelvűek voltak a kivándorlás pillanatában, a csángó nyelvhasználat előfordulása még a hazainál is kisebb mértékű. A külföldi élethelyzetekhez tartozó témákat/problémákat ugyanúgy nem csángó nyelven beszélik meg, mint ahogy otthoni környezetben sem csángó nyelven, hanem románul beszélték meg a „külvilághoz"/modernitáshoz kapcsolódó témákat (például számolás, évszámok, óra stb.). A különbség csak annyi, hogy különböző okok miatt a hosszú távú vendégmunka helyzeteiben a román nyelv elsődleges pozícióból másodlagossá szorul vissza. Ez a beszélt nyelvre ugyanúgy vonatkozik, mint az írott nyelvre. Mivel az idős szülők külföldre való kiköltöztetése nem mondható általánosnak, a csángó nyelvhasználat idős emberekhez kötődő „generációs meghatározottsága" sem kedvez a csángó nyelvhasználati alkalmaknak. A másodlagos nyelvi szocializáció (lásd Bodó 2009: 296) lehetősége ugyan nem zárható ki teljesen, de a

4 Terepnapló bejegyzés, 2017. augusztus 5.

csángó nyelvhasználat a vendégmunka során történő, a helyinél is visszaszorultabb alkalmai kicsivé teszik a valószínűségét.[5]

A csángó asszonyok elhelyezkedése a külföldi munkaerőpiacon hatással van a gyermekek nyelvi szocializációjára is.[6] Míg Moldvában, ha nem is volt ritka, hogy egy kisgyermekes nő állandó munkahellyel rendelkezett volna, ennek előfordulása legjobb esetben is esetleges volt, de semmiképpen sem volt nevezhető általánosnak. A külföldön élő csángó családok esetében inkább az számít kivételesnek, ha a nő nem vállal családon kívüli rendszeres munkát. Ilyen esetek inkább a sokgyermekes családokban fordulnak elő, ahol a gyermek nevelése, iskolai ügyeinek intézése, a gyermekek intézménybe való elvivése, hazavitele stb. a nő teljes napját kitölti. Bár statisztikai adatokkal erről nem rendelkezem, megfigyelésem szerint a férfiak körében a munkavállalás típusát illetően első helyen álló építkezésekkel kapcsolatos munkák mellett igen gyakori a kamionsofőri állás, amely természetszerűen azzal jár, hogy a férfi a családtól gyakran és huzamos ideig távol van és a gyermekek nevelése szinte teljes mértékben a nőkre hárul. Azáltal, hogy a nő is elkezd dolgozni és a férfihoz hasonlóan a nap nagy részét nem a gyermekével, hanem a munkájával tölti a gyermekek nyelvi szocializációja szinte kizárólag a befogadó ország intézményeiben (napközi/bölcsőde, iskola) történik, nem román nyelvű, hanem a befogadó országok nyelvén működő csoportokban. Mivel a csángó vendégmunkások jelentős része vidéki környezetben él, általában fel sem merül annak a lehetősége, hogy román nyelven működő gyermeknevelői csoportokban helyezhetnék el gyermekeiket. Ráadásul a szülők maguk is akkor kezdenek a befogadó ország nyelvén beszélni a gyermekeikkel, amikor a gyermek elkezd beszélni (2-3 éves kora körül), míg ez megelőzően – vélhetően – maguk is románul szóltak a gyermekhez, lévén, hogy a szülők elsődleges nyelve a román.[7] E gyakorlatban a szülők azon moldvai szocializációja is szerepet játszhat, hogy a gyermekekkel azért (is) beszélnek az iskola megkezdése előtt csak románul, hogy a gyermek minél jobban elsajátítsa a nyelvet, hogy az iskola megkezdésével ne legyenek nyelvi problémái.[8]

Ebben a rendszerben esetleges, hogy a gyermekek többsége ily módon megtanul-e románul vagy sem. Annak, hogy a gyermekek számára ennyire véletlenszerű, hogy megtanulnak-e, illetve, hogy milyen szinten tanulnak meg románul, kulturális oka is lehet. Nyilván nehéz általánosítani, de mint általában a paraszti berendezkedésű, vagy annak maradványait habitusaiban, attitűdjeiben, értékrendszerében továbbra is hordozó társadalmakban,

5 Köszönöm Petteri Laihonennek, hogy erre felhívta a figyelmemet.

6 Petteri Laihonen figyelemfelhívása alapján. A migráció modernizációs hatásait, a háztartások eszközkészletének kicserélődését, a tárgyakhoz fűződő szimbolikus jelentéseket Lajos Veronika mutatta be (lásd például Lajos 2010: 128–129, 142). Lajos Veronika munkái nyújtanak további információkat a migráció eredményezte transznacionális életformák működéséről, például az emberi sorsfordulóhoz kötődő rítusokban végbemenő változások (lásd Lajos 2010: 126), vagy a munkaethoszban történő elmozdulások terén. Az utóbbiról például ezt írja: „A külföldi munkavállalással nemcsak a munkavégzés helyszíne és a munka közben használt nyelv változott meg, hanem a munka tartalma és jelentése, kulturális megítélése is. A hagyományos időszakban és a szocialista modernizáció idején munkaként értelmezett tevékenységek mellett napjainkban újabb formák jelentek meg. Tulajdonképpen mindaz munkának minősül, ami az egyén számára jövedelmet biztosít" (Lajos 2010: 125). A migráció gazdasági és társadalmi hatásaihoz lásd még: Lajos 2006, 2012.

7 Petteri Laihonen figyelemfelhívása alapján.

8 Petteri Laihonen figyelemfelhívása alapján. Bodó Csanád szintén egyik legfontosabb „nyelvi ideológiaként" azonosította a szülők ezen elképzelését, ami annak a hátterében áll, hogy a gyermekeiket csak románul tanítják meg (lásd Bodó 2009: 297).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

vélhetőleg a kisgyermekekkel Moldvában sem beszélnek a szülők olyan mértékben, mint ahogy azt a szülők a nyugati társadalmakban teszik.[9]

Még abban az esetben is, ha a gyermekek esetleg magas szinten elsajátítják a román nyelvet, a család hazatérése esetén az írott nyelvvel komoly nehézségeik támadnának a román nyelvű iskola-rendszerben. Bár konkrét megfigyelésekkel nem rendelkezem róla, a munkás-szubkultúrákba tömörülő, a mindennapi megélhetés problémáival küszködő, felsőfokú oktatási képesítéssel nem rendelkező családokban feltételezhetően az írott román nyelvű környezet, román nyelvű íráshasználat nem lehet túlságosan kiterjedt.[10]

A huzamosabb ideje külföldön élő csángók közül sokan tudatosan is segítik gyermekeik román nyelvtanulását. Beszéltem olyan fiatal szülőkkel, akik tervezetten huzamos látogatásokat szerveznek a nyári szabadságolás idején, annak érdekében, hogy a gyermekeik gyakorolják a román nyelvet. Bár a román nyelvű domináns nyelvi környezet következtében a vendégmunkások gyermekeinek román nyelvtudása valószínűleg fejlődik, az esetlegesen, „téma- és korosztályidegen" csángó nyelvhasználat hatása minden bizonnyal minimálisnak, ha nem elenyészőnek mondható. A nyári szabadságolások alkalmával a szülők a kötelező látogatások (nagyszülők, rokonok stb.) mellett gyakran városi programokat, utazásokat szerveznek a gyermekeiknek. Az a néhány hét, hónap, amelyet Moldvában töltenek, nem dominánsan kétnyelvű (román és csángó) környezetben zajlik (a nyelvcserén még nem átesett falvak esetében sem), hanem főként román nyelvű – és legalább annyira városi, mint falusi – kultúrában. Ez eleve akadályozza nemcsak a csángó nyelvvel való ismerkedést, de annak a világlátásnak, érték- és normarendszernek az elsajátítását is, amely azt éltet(het)né.

Moldvában a nyelvhasználatnak nagyon erős a generációs meghatározottsága, a csángó nyelv használata a kommunikációban annál valószínűbb, hogy a beszélő, vagy akihez beszélnek az idősebb generációhoz tartozik (lásd Peti 2015: 982–983, Tánczos 2011a: 35). Az egyes témákról való beszélgetés szintén befolyásolja azt, hogy a beszélők a csángó, vagy a román nyelvet választják. A nyelvhasználat generációs meghatározottsága azonban a „téma szerinti nyelvválasztás" lehetőségét is felülírja. Azaz a beszélők a fiatal korosztályhoz tartozó beszédpartner esetén a románt választják a kommunikáció nyelvének olyan esetekben is, amikor a középkorú vagy idősebb generáció bizonyos témák esetében a csángó nyelvet használná. Ennek következménye, hogy családon/rokonságon belül szokások alakulnak ki azt illetően, hogy a személyek egymás között milyen nyelven beszélnek. Mint például a következő esetben, ahol a negyven éves férfi a nála idősebb fiútestvérével, bátyjával és édesanyjával elképzelhetetlennek tartja, hogy románul beszéljen, miközben nála jóval fiatalabb leánytestvérével sokat beszél románul is (a csángó mellett).[11]

> [Például maga mikor a feleségével és a barátaival csángó nyelven beszél. Azért beszél, mert így tetszik, megszokta, vagy miért?] *Megszokás. Én nem tudnék... tehát a testvéremmel románul beszélni. Vagy a bátyámmal. Vagy édesanyámmal. Nem tudok.* [Így szokta meg.] *Így szoktam meg. Vagy a húgommal. Nézd, a kisebbik húgommal, mivel vele románul szoktam meg, vele nem tudok magyarul beszélni. De akárhogyis, vele is többnyire... tehát csángóul beszélek. Tehát azzá válik, bizonyos dolgok megszokássá válnak, megszokásból történnek és más dolgokat azért csinálsz, mert muszáj csinálnod,*

9 Petteri Laihonen figyelemfelhívása alapján.

10 Petteri Laihonen figyelemfelhívása alapján.

11 A nyelvhasználat generáción belüli meghatározottságára olyan példákat is láttam, hogy egyes családtagokkal kizárólag egyik vagy másik nyelven beszéltek. Egy negyven év körüli férfi például azt mesélte el egy csángó táborban, hogy ő éppen az egyik csángó szervezetben való munkája hatására, felnőtt korában kezdett csak el egyik testvérével csángóul is beszélni, miközben úgy nőttek fel, hogy egymás között csak románul beszéltek.

mint ahogy olaszul beszélned. Muszáj beszélned. Mivel gyermekeid vannak, nincs visszaút. Muszáj integrálódnod.[12]

Mivel a vendégmunkások gyermekei nem értik a nyelvet, megtörténik, hogy a szülők a gyermekeik előtt akkor használják a csángó nyelvet, ha valami olyant akarnak megbeszélni, amelyet nem szeretnék, hogy gyermekeik értenék.[13]

[A családban hogy beszélnek? Románul?] *Románul beszélünk. Beszélünk csángóul is, azért hogy... de most már elkezdtek a gyermekek is érteni csángóul.* [Tehát hogy is...?] *Azért, hogy ők ne értsenek minket. De én a barátaimmal nagyon sokszor csángóul beszélek.*[14]

A következőkben egy olyan klézsei esetet ismertetek, amelyben a család kb. hat év külföldi vendégmunkát követően úgy döntött, hogy hazaköltözik.

EGY VISSZAKÖLTÖZŐ CSALÁD REINTEGRÁCIÓS PROBLÉMÁI

A klézsei 39 éves Simon 1997-ben hagyta ott bákói munkahelyét, ahol sofőrként dolgozott, azért, hogy Izraelbe mehessen dolgozni. A vállalattól, elmondása szerint, csak nagy nehezen akarták elengedni, mivel megbízható, jó munkaerőnek számított. Visszaemlékezése szerint a következőképpen érvelt az igazgatónak, hogy miért próbálkozik meg a vendégmunkával:

És eljutottam az illető részleg nagyfőnökéig, aki barátságosan megkérdezte: „Te, mért akarsz elmenni? Nézd, a részlegvezető nem akar elengedni, mivel te nem vagy »jó fiú[15]*«. Nem iszol, időre bent vagy." Akkortájt még fiatalabb voltam, dolgoztam. „Hát, magának van egy háza, van amit az asztalra tenni, nekem semmim sincsen. Én azért akarok elmenni, mert az itt megkeresett pénz semmire sem elég. Hogy házat és jövőt építsek. Hogy legyen egy életem."*

Egy bukaresti munkaközvetítő cég segítségével Izraelbe került, ahol különféle építkezéseken dolgozott. Nyolc hónapra rá, hogy Izraelben volt, két fiútestvére is követte őt. Két évig egyáltalán nem látogatott haza. Miután hazament, két hónapig volt otthon, ami alatt hirtelen megházasodott, nehogy a vendégmunkázás miatt „lemaradjon" a lányról, akivel e rövid idő alatt került kapcsolatba. Mint sok más csángó, a vendégmunkázás során új szakmát tanult. Mielőtt Portugáliában dolgozni kezdett volna, egy asztalos tanfolyam elvégzésére kötelezték.

Tehát a mesterségem: sofőr. Semmi közöm az építkezéshez. Ott tanultam meg. Ott tanultam meg. Aztán két év múlva visszajöttem az országba, találtam egy nőt, megházasodtam, gyorsan, hogy ne veszítsem el. Én amikor [először] *elmentem, még a 24 évet nem töltöttem be. 26 évesen hazajöttem, megházasodtam, két hónapot otthon ültem és aztán „vágtam" Portugália fele.*

12 Klézse, 2017, 40 éves, Olaszországban dolgozó férfi.

13 Az ilyen szituációkat Tánczos Vilmos a „*nyelvvesztés utáni állapot* jellemzői" között tartja számon (Tánczos 2011a: 38, a kurziválás is tőle). A csángó nyelvnek titkos nyelvként használt szerepéről lásd még: Tánczos 2011a: 96, 100.

14 Klézse, 2017, 40 éves, Olaszországban dolgozó férfi.

15 A „Nagyfőnök" ironizált, arra értette, hogy Simon megbízható, eltérően a nála dolgozó kollégáinál.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Egy idő után felesége is követte őt, aki szintén munkát vállalt, takarított, idős embereket gondozott. Első gyermekük néhány hónapos volt ekkor. A fizetése havi 1600–1700 euró körül volt, amelyből ameddig egyedül keresett, keveset tudott megtakarítani. Miután a felesége is keresni kezdett (havi 1000 euró fizetése volt), Simon fizetését szinte teljes egészében félre tudták tenni. A megtakarított pénzből felújították a családi házat és egy luxusautót vásároltak.

A gyermeknevelésre kevés idejük maradt. Ezzel is magyarázható, hogy fia legelőször portugálul tanult meg, lévén, hogy a gyermek egészen kis korától portugál nyelvű napköziben volt, miközben ők a feleségével dolgoztak. Elmondása szerint, ők maguk is portugálul beszéltek a gyermekkel, mivel a kevés idő alatt, amit naponta, általában estefelé ráfordíthattak, nekik is egyszerűbb volt azon a nyelven beszélni vele, amin a gyermek a leginkább értett. Miután négy év portugáliai vendégmunka után hazatértek, gyermeküknek beilleszkedési problémái voltak az iskolában, mivel egyáltalán nem tudott románul. A szülein kívül szinte senkivel, még a nagyszülőkkel sem tudott kommunikálni.

> [A fiú ott – ti. Portugáliában – kezdte az iskolát?] *Nem, óvodába járt, és a csúcs, hogy lásd, amikor ő innen elment, még nem tudott beszélni, kicsi volt. És ő ott nőtt fel, és egész nap az óvodában lévén, a bölcsődében, a portugál nyelvet tanulta meg.* [Először portugálul tanult meg...] *Igen. És amikor hazajöttünk, ő öt éves volt. Egyáltalán nem tudott románul. Sem csángóul, sem románul. Csak portugálul. Senkivel sem tudott értekezni, sem az iskolában, sem az óvodában, sehol. Ment a nagyszülőkhöz is. Nem, nem értett. Én keveset beszéltem vele. A feleségem hat órakor vette ki az iskolából* [ti. bölcsőde/óvoda], *mivel hosszú program volt. Ő reggel kilenctől este hatig* [oda volt]. *Ameddig ő* [ti. a feleség] *megszabadult a munkából. Ő rajzolni kezdett, mikor beszéltem volna vele...? Amikor kivittem a parkba, csak portugál gyermekekkel volt ott is. Nem mondhattam, hogy „te, gyere ide", mert úgy sem értette.*

Hogy a gyermek minél hamarabb és tökéletesebben megtanuljon románul, egy ideig Bákóba költöztek. A gyermek mára már jól megtanult románul, de az apja elmondása szerint máig érezhető akcentussal beszél. Mára azonban már zavartalan az iskolai előmenetele. Simon fontosnak tartotta külön hangsúlyozni, hogy az általa legfontosabbaknak, „alaptantárgyaknak" gondolt matematika és román nyelv és irodalom tárgyakban különösen jó eredményei vannak a fiának. Bár Simon és felesége csángóul korosztályuknak megfelelően meglehetősen jól beszélnek (az interjú alatt Simon például egy-két történetet csángóul mesélt el), fia, valamint négy éves kislánya egyáltalán nem értenek ezen a nyelven.[16]

AZ ÚJ CSÁNGÓ IDENTITÁS ESÉLYEI – A MÁSODGENERÁCIÓS MIGRÁNSOK VISZONYULÁSA

Mint a hosszú távú migráció helyzetében általában, a migráció a moldvai csángók esetében is egy olyan szituációt képez, amely elkerülhetetlenné teszi az identitásukra való reflexiót. Larissa Adler-Lomnizt és Asael Nuche González szerint „amikor a csángók elhagyják a közösségeiket, magukkal viszik a hagyományaikat, szokásaikat, hiedelmeiket és szociabilitásukat, kötelező elemeit a befogadó országokban történő identitásuk újjáépítésének" (Ad-

16 A kislánytól magyarul megkérdeztem, hogy hány éves, illetve, hogy hogy hívják. Nem értette, kérdéseimre csak azután válaszolt románul, hogy apja lefordította románra a kérdéseimet.

ler-Lomnitz–González 2007: 86). Bogdánfalván 2012-ben az etnicitás témakörében végzett kutatásom esetében hipotézisként fogalmaztam meg, hogy a modvai csángók hosszú távú migrációs gyakorlata egyrészt a csángó identitás hibridizációs folyamatainak elmélyítését eredményezte, másrészt alapot szolgáltatott egy *új csángó identitás* létrejöttének (lásd Peti 2017a: 151–152, Peti 2017b). Az új csángó identitás lényege, hogy korábban a legfontosabb, identitásukat meghatározó tényező, a katolicizmus a migrációs körülmények között élő csángók esetében veszít felekezeti identitás-jelölő szerepéből. Azaz migrációs körülmények közepette a katolicizmusnak nem feltétlenül abban az értelemben van identitásmegjelölő funkciója, hogy egy bizonyos felekezethez való tartozást jelölne (otthoni viszonylatban elsősorban az ortodox románoktól való elkülönülés és megkülönböztethetőség miatt), hanem a közös lokalitásból fakadó viselkedésbeli és értékazonosság gondolata hangsúlyozódik ki benne. Tehát nemcsak „újrakreálódik" a lokális csángó identitás, ahogy azt (talán) Adler-Lomnizt és Asael Nuche González értették, hanem ahhoz új jelentések kezdenek társulni: „migrációs kontextusban új kulturális jellemzők, értékrendszer és viselkedési normák rendelődnek a katolicizmushoz" (Peti 2017b: 317). Az új csángó identitás tehát a csángóságra (azaz magukra) jellemzőnek gondolt kulturális vonások felértékelődéséből áll. „A munkában való megbízhatóság, a visszafogott, tisztelettudó viselkedés, az előrelátó, pazarló életvitelt kerülő magatartás, az otthoni, szűkebb életvilága iránti lojalitás azok az értékek, amelyek mentén magukat meghatározzák. A katolicizmus számukra viselkedési normák összessége, a világhoz való viszonyulásmódok rendszere." (Peti 2017b: 315.) A lokális vonások és kulturális jellemzők csángók általi átideologizálásának folyamatával kapcsolatban Tánczos Vilmos tett észrevételeket, elsősorban csángó értelmiségiek esetében, amelyet „új csángó öntudatnak", illetve „posztnacionális" identitásnak nevez (lásd Tánczos 2011b: 265). Tapasztalataim alapján ez az identitásattitűd általában ortodox román vendégmunkásokkal szemben artikulálódik nem kis mértékben azok stigmatizált státusa miatt (lásd Peti 2017b: 317) és amelyet természetszerűleg a befogadó országokban megtapasztalt diszkrimináció termel, amelyre klézsei vendégmunkások is panaszkodtak:

> *Portugáliában rabszolga vagy. Cigányként tekintenek rád. Ők a spanyolok cigányjai, merthogy... mi pedig az ők cigányjaik vagyunk.* [Voltak sértő helyzetek...] *Igen. A kutyáikat többre tartották, mint minket. Teljes megalázás. Tehát nem mindenki, de a többség úgy néz a románokra, mint egy kutyára.*

A felekezeti másság különbségeinek érzékelése mellett, a falusi, illetve városi szocializációból fakadó viselkedés- és mentalitásbeli különbségek tudatosításából is építkezik a lokális „csángós" identitás.

> *Mi, akik abban a zónában vagyunk, akik falun nőttünk fel, akik egy kicsit másképp nevelődtünk... nemcsak a katolikus vagy ortodox vallás miatt, de ezek, akik, mondjuk Bukarestből jönnek, városokból jönnek főleg. Ezeknél látszik a különbség. Ahogy velem is megtörtént, azt kérdezte: „De te román vagy?" Éppen ezt kérdezte: „Romániából vagy?" Mondom: „Igen, Romániából vagyok." „De hogy? Mert te másképpen viselkedsz." Mondom: „Mert én kicsi koromtól dolgoztam, nem a blokkban nőttem fel. És ott, a faluban az öregeket megbecsülték. Míg a városban, na... tudod, hogy van."*[17]

A mentalitásbeli, kulturális másságuk tudatosítása büszkeség forrását képezi. Ez azonban nem feltétlenül érvényteleníti az identitás egyéb, „hibrid tartalmait".

> [Amikor magának az etnikumáról van szó, minek tartja magát, lévén, kicsit olasz, román, csángó, melyik a...? Hogy...?] [...] [Hogy van a hierarchia? Vagy egyébként is...] [...] *Én azt mondom, igen, én román vagyok. De egyfelől én egy olyan részről származom, amelynek egy része csángó volt, más men-*

17 Klézse, 2017, 40 éves, Olaszországban dolgozó férfi.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

talitással. És hogy én román vagyok állampolgárságilag és... ott születtem, mondom. De a gyökereim csángók, más náció, amelynek nincs köze... egy másik, eltűnő félben lévő etnikum, amely... másféleképpen tanította a gyermekeket, másfajta mentalitással a társadalomban, nem... Egy olyan világ volt, amelyik, gondolom én... az a náció, amelyik itt volt, ebben a zónában, itt a világ nem volt közömbös a szomszédokkal szemben. [...] *Igen. Tehát ezért én... én örvendek annak, amit a szüleimtől tanultam. De a gyermekeim nem tudják ezt a dolgot elfogadni.*[18]

Egy, a moldvai csángók nyelvi repertoárjával és nyelvi ideológiáival foglalkozó tanulmány szerzői vetették fel, hogy Moldvában a csángó nyelvnek (pontosabban a bilingvizmusnak, amelynek keretében megjelenik) „önmagában nincs értéke, és hiányzik az ennek fenntartására irányuló ideológiai motiváció" (Laihonen et al. 2019: 20, lásd még Heltai 2016: 23). Mivel, mint ahogy azt Heltai János Imre megállapítja, a „moldvai közösségek nyelvváltozatai [...] a moldvai közösségek viselkedési normáit, hagyományait, szokásait hordozzák, írják elő" (Heltai 2011: 122), a csángó/magyar nyelvvesztés Moldvában a külsőleg, nem a csángó közösségekből származó hozzárendelt szimbolikus tartalmakon túl (magyar etnicitás), gyakorlati értelemben is hátrányt teremt a csángók számára, még akkor is, hogyha ezt ők maguk nem ismerik fel (lásd Heltai 2011: 123). Heltai kifejti, hogy e hátrány főként a nyelv által hordozott értékek és az ezek által biztosított communitasok újjátermelődésének lehetőségének megszűnéséből fakad: „A kár, ami a közösség tagjait éri [...] annak a közösségi létnek a megszűnésében és az e közösségi létben implikált azon erkölcsi értékek elvesztésében artikulálódik, amelyeknek fenntartását elsősorban a magyar nyelv biztosítja" (Heltai 2011: 123).

Thomas Faist és szerzőtársai a „másodgenerációs transznacionalizmus" (*second-generation transnationalism*[19]) problémáját elemezve megállapítják, hogy „a második generáció integrálódhat a bevándorlás célországába és vagy nagyon gyenge transznacionális kötődéseket alakít ki, vagy egyáltalán nem tesz szert ilyenekre" (Faist–Fauser–Reisenauer 2013: 105). Megtörténik, hogy azok a külföldön élő csángó vendégmunkások, akik gyerekei számára a második nyelvvé a román vált, azzal érvelnek, hogy bár ők személy szerint veszteségként élik meg a csángó nyelv és a kulturális örökség eltűnését, mivel a gyermekeik nem szocializálódnak bele ebbe, természetesnek tartják, hogy gyermekeik már nem ragaszkodnak hozzá. Bár a szülők többsége, mint láttuk, tudatosan próbálja két kulturális hagyományba belenevelni a fiatalokat (családon belül annak az országnak a nyelvét, ahova bevándoroltak, illetve a román nyelvet is használják, tudatosan vállalnak évente több alkalommal romániai utazásokat stb.) nem látják elképzelhetőnek, hogy egy harmadik kulturális hagyományba, a „csángóba" is szocializálják őket.

A gyermekekkel csak románul és olaszul beszélek. Ezt azért... mert ha Romániába jön, találnia kell valakit, akivel beszélhet, tehát románul beszél. És olaszul is sokat kell beszélnem, hogy az iskolában boldoguljon. Jó, hogy akcentussal és... na, ez normális. Tehát a második nyelvvé a román válik. [És nem akarja megtanítani a csángót is? Tehát nincs jelentősége?] *Nincs jelentősége mert...* [Elvesztődik.] *Elvesztődik. Kivesznek a hagyományok is, és sok más egyéb.* [És hogy látja maga ezt a dolgot, ez jó vagy sem? Nincs értelme megőrizni?] *Nekem ez nem jó, nekem nem jó.* [Miért?] *De a gyermekeink számára, bennük nincs ez meggyökerezve. Ez egy olyan történelem, amely lezárul. És ők egy új törté-*

18 Klézse, 2017, 40 éves, Olaszországban dolgozó férfi.

19 A fogalmat a szerzők nyomán használom. Bár a bevándorlók második generációjára a szerzők többféle értelmezést is idéznek, „a második generációt általában úgy definiálják, mint azoknak a migránsoknak a gyermekeit, akik azokban az országokban születtek, ahova a bevándorlás történt, vagy egy bizonyos életkor alatt voltak – általában hat év alatt, amely az iskolakötelesség előtti életkor – amikor a bevándorlás történt" (Thomson and Crul 2007, idézi Faist–Fauser–Reisenauer 2013: 103).

> *nelmet fognak nyitni.* [És nem gondolja, hogy lesz egy törés, egy távolság a maga mentalitása és az övék között?] *Igen, igen nagy távolság van. Persze, hogy látom, van.* [...] [És ezt úgy tekinti, mint ami természetes?] *Igen, normális ez a dolog. Mivel társadalmi szinten, globális szinten a világban vannak ezek a tendenciák. És én nem tarthatom őket abban a tendenciában, amelyben én hiszek, mert akkor nagyon lemaradnának.*[20]

A csángók migrációja nemcsak a nyelvi, hanem a kulturális szocializációt is lehetetlenné teszi a második generáció esetében. A szüleiktől eltérően e másodgenerációs kivándorlók sem a nyelvvel, vagy azzal a világképpel, amely azt hordozta (beleértve a csángó kulturális örökséget) nem voltak szubjektív, élő kapcsolatban. Ezzel is magyarázható, hogy a színpadra vitt, kimerevített hagyományokkal való találkozás számukra idegennek tűnik, olyasminek, amivel nem tudnak azonosulni, mint ahogy arra a következő interjúrészlet is utal.

> [...] *Torinóban van román hagyományőrzés, jönnek, színpadra viszik a régi román hagyományokat, tradicionális viseletet, bizonyos előadásokat csinálnak. De a gyermekeket már nem érdekli. Hogyha megkérdezem a gyermekemet, annyit mond: „Băi..." Hát...*[21]

A „második generáció" esetében tehát a csángó nyelvváltozat eltűnése annak a világképnek és társadalmi/közösségi leképeződéseinek eltűnésével párhuzamosan történik, amely azt hordozta. A szülők esetében valóban hiányoznak azok az érvek, amelyek a nyelv és a kultúra pragmatikai funkcióját támasztanák alá (mint ahogy arra Laihonen et al. 2019 utaltak). A vendégmunkások természetesnek tartják, hogy a gyermekeik a „világgal együtt mozdulnak", sőt attól félnek, hogyha nem segítik őket abban, hogy ezt az akkulturációs fázist felgyorsítsák, a gyermekek „lemaradnak", mint ahogy a korábban idézett férfi fogalmazott. Laihonen és szerzőtársai megállapítása szerint „a felgyorsult változásokat a beszélők repertoárjában és a közösségek által elfogadott nyelvi gyakorlataiban nem veszteségnek tartják, hanem zökkenőmentes átmenetnek egy régebbi és sokkal tradicionálisabb beszédmódról egy modernebbre" (Laihonen et. al. 2019: 21).[22] Az az elképzelés, hogy a csángó nyelv és hagyományok a dinamikusan változó modern világhoz képest az esélytelen, elmúló tradicionális világhoz kötődnek, ahogy arra az idézett szerzők is utaltak, valóban elterjedt véleménynek mondható a moldvai falvakban. Bodó Csanád a kétnyelvű közösségek nyelvi szocializációs gyakorlatait modellező írásában utal a két nyelv eltérő értékvonzatokat kifejező szerepére:

„A felnőtt közösség magyar–román kétnyelvűsége [...] annak lehetőségét teremti meg, hogy a nyelvválasztás gyakorlata a hagyományos és modern, lokális és globális, ismerős és idegen stb. ellentétpárjai között képződjön meg. A kétnyelvűség az explicit módon is megfogalmazódó vélekedésekben tükröződő domináns többségi ideológia és a hagyományos, de már a beszélők számára múltként észlelt életmód, kulturális identitás és értékek dichotómiája ellenében vagy éppen attól függetlenül hozhatja létre a közösségi cselekvés új formáihoz kapcsolódó jelentéseket." (Bodó 2009: 300.) Mindamellett azonban, hogy a nyelv és kultúravesztést elkerülhetetlennek tartják, bizonyos fokú veszteségérzetről a legtöbben beszámoltak.[23] Mint ahogy azt Petteri Lahoinnen megállapította, „a »csángó nyelv«[24] olyan

20 Klézse, 2017, 40 éves, Olaszországban dolgozó férfi.

21 Klézse, 2017, 40 éves, Olaszországban dolgozó férfi.

22 „[...] the accelerated changes in the repertoires of the speakers and the linguistic practices adopted in the communities are not seen as a loss, but as a seamless transition from an older and more traditional way of speaking to a modern one." E jelenségről lásd még: Bodó 2009: 297, 299.

23 Például Bogdánfalván arra a kérdésre, hogy „Sajnálná-e, ha a csángó nyelvjárás a jövőben kiveszne?" a válaszadók közel 70 százaléka válaszolta azt, hogy sajnálná (lásd Peti 2015: 988).

24 Az idézőjel is tőle – P. L.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

marginalizált nyelvváltozat, amely emocionális töltete miatt mégis fontos része lehet az egyéni identitásnak" (Laihonen 2018: 19). A veszteségérzet tehát nem a nyelv- és kultúravesztéssel bekövetkező gyakorlati jellegű indokok miatt alakul ki, hanem a kulturális familiaritás (gyermek- és ifjúkori emlékek, lokalitás, közösségi élet) megszűnéséhez tapadó emocionalitásból.

LEHET MANDJAD, MÍG MEGNYÚZULSZ![25] – EGY NYELVI SZITUÁCIÓ ELEMZÉSE

Egyik alkalommal egy klézsei családnál készítettem interjúkat. Mivel az eseményen többen is jelen voltunk[26] és a beszélgetésben részt vevő személyek egy részét régi barátság is fűzte egymáshoz, a kutatási helyzet valahol a félig strukturált interjúkészítés és a hol irányított, hol pedig a „maga logikáját" követő baráti beszélgetés körülményei között zajlott. A kutatásban a házigazdán kívül a felesége is részt vett, utóbbi a célzottan hozzá intézett kérdések megválaszolását követően időnként „kilépett az eseményből", majd később újból becsatlakozott. Amikor a beszélgetés éppen spontánabb keretek között zajlott, megérkezett az interjúalany testvére is 8-9 év körüli fiával. Arra a kérdésemre, hogy hogyan látják a csángó nyelv jövőjét, el fog-e tűnni, a következő, átiratban közölt beszélgetés zajlott le.

(*P.L. – gyűjtő; D. – helyi magyar oktatási programot szervező tanár*; *T1. – középkorú csángó férfi*; *T2. – középkorú férfi, T1. testvére*; *Marinela – tinédzser lány, T1 lánya*; *egy 9 év körüli kisfiú, aki nem mond semmit).*[27]

25 40 év körüli férfi.

26 A családtagokon kívül részt vett egy néprajz szakot végzett, helyi születésű férfi, aki a magyar nyelvű oktatás helyi szervezője is egyben, ill. egy szintén néprajz szakot végzett férfi, aki elsősorban nem kutatóként, hanem személyes érdeklődésből volt jelen. Az interjút én vezettem, a helyi barátom időnként a románul feltett kérdéseimet átfordította csángósra, vagy hol csángóul, hol románul magyarázta azokat és a felvetett témával kapcsolatban adott esetben újabb kérdést is feltett. Mindkettejüknek: Duma Dánielnek és Vajda Szabolcsnak ez úton is köszönöm a segítségét.

27 A beszélgetés eredeti, fordítások nélküli formája:
P.L. – Cum vedeți viitorul limbii? Se va pierde...?
T1. – Foarte prost.
T2. – Trebuie să se piardă.
T1. – Nu ar trebuie să pierde de loc.
T2. – Dacă nu se pierde, nu să fi văzut nicăieri, nici o lume. [...] Ia, vorbeste cu asta ungureşte ceva. [A kisgyermekre mutat.]
D. – Deci până la urma limba asta ceangăiască se va pierde vreodată?
T2. – Eu zic, că se pierde.
D. – Dar până la urma copii Dvs. ce fac? Învață limba ceangăiască?
T2. – Da de unde?
T1. – Păi învață. Copii mei ştie mă, fără mişto.
T2. – Păi ştie pentru că au fost la... aici la fundație. Dar ai mei habar n-au. I-a să vorbeşti cu el, cred că... [érthetetlen szövegrész, hangzavar]
T1. – Deci 70 la sută copii mei vorbesc ceangăieşte. [érthetetlen szövegrész, hangzavar] Dar întreabă cum, hagy beszélünk Cristi? Münk csak csángósan beszélünk itt, hé. [érthetetlen szó, talán: itt eléfelé]

P.L. – *Hogy látja a nyelv jövőjét? El fog tűnni...?*
T1. – *Esélytelennek.*
T2. – *El kell tűnnie.*
T1. – *Egyáltalán nem kéne eltűnjön.*
T2. – *Hogyha nem fog eltűnni, sehol a világon nem fognak jó szemmel nézni ránk.* [...] *Hadd lássam, beszélj ezzel valamit magyarul.* [A kisgyermekre mutat.]
D. – *Tehát végül ez a csángó nyelv el fog tűnni valamikor?*
T2. – *Én azt mondom, hogy el fog tűnni.*
D. – *De végül a maga gyermekei mit csinálnak? Megtanulnak csángóul?*
T2. – *Hát honnan?*
T1. – *Hát megtanulnak. Az én gyermekeim tudnak, te, vicc nélkül.*
T2. – *Hát azért tudnak, mert jártak ide a... ide az alapítványhoz.*[28] *De az enyémeknek fogalmuk sincs. Lássam csak, beszélj vele, azt hiszem, hogy...* [érthetetlen szövegrész, hangzavar]

D. – Gyermekekvel es?
T1. – Az egészvel.
D. – Híjjad csak ide Marinelát.
T2: – Ne, beszélj evvel csángósan. Lám mit mond. [ti. a kisgyerek]
P.L. – Szia! Hány éves vagy? [a kisgyerekhez fordulva]
D. – Hány esztendős vagy?
P.L. – Hány esztendős vagy?
T2. – Lehet mandjad, míg megnyúzulsz. [Nevet.] Nem tudja. Ia zi, câți ani ai dragă? [a kisfiú fele fordulva]
T1. – Marinela, gyere csak ide Marinela. Marinela!
D. [az apához] – Magyarul. Csak magyarul.
T1. – Marinela! Gyere ide, mondom! Gyere csak ide!
D. – Marinela, gyere ide. Ülj ide le. Marinela, Marinela!
Marinela: – Da.
D. – Marinela, felelj apádnak, csak felelj! Jó?
Marinela: – Mit?
T1. – Azét, met akarsz menni táborba. Akkar nem mensz táborba, ha nem tudsz beszélni.
Marinela: – Nem akaram menni mast.
T1. – Most nem akarsz menni?
Marinela: – Azétt. Nem akaram.
T1. – Minek nem akarsz?
Marinela: – Azért.
T1. – Há minek azért?
Marinela: – Most nem akaram.
D. – Nem tudsz magyarul vagy nem akarsz menni?
Marinela: – Nem akaram menni.
D. – Miért?
Marinela: – Azért.
D. – Mért azért? Nincsenek barátjaid? Priéténjaid?
T1. – Haverok. Priétének, ilyenek, nincsenek?
Marinela: – Nem.
T2. – De ce nem? Nem értette. [Nevet, felénk fordulva mondja.]
Marinela: – Ba da, am înțeles, că n-ai prieteni sau ce? Asta a fost întrebarea. Am înțeles. Să nu spuneți că nu am înțeles.
T1. – Tudod-e mi? Beszélj D.-vel, s D. ha megcsánja a papírakat, akkar te mensz Magyarországba táberba. Jó?
Marinela: – Jó.

28 A Szeret Klézse Alapítvány, a faluban lévő két helyszín közül az egyik, ahol magyar oktatási program zajlik.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

T1. – *Tehát az én gyermekeim 70 százalékban csángóul beszélnek.* [érthetetlen szövegrész, hangzavar] *De kérdezd meg, hogy hogy.* Hagy beszélünk Cristi? Münk csak csángósan beszélünk itt, hé. [érthetetlen szó, talán: itt eléfelé]
D. – Gyermekekvel es?
T1. – Az egészvel.
D. – Híjjad csak ide Marinelát.
T2: – Ne, beszélj evvel csángósan. Lám mit mond. [ti. a kisgyerek]
P.L. – Szia! Hány éves vagy? [a kisgyerekhez fordulva]
D. – Hány esztendős vagy?
P.L. – Hány esztendős vagy?
T2. – Lehet mandjad, míg megnyúzulsz. [Nevet.] Nem tudja. Ia zi, câți ani ai dragă? [a kisfiú fele fordulva]
T1. – Marinela, gyere csak ide Marinela. Marinela!
D. [az apához] – Magyarul. Csak magyarul.
T1. – Marinela! Gyere ide, mondom! Gyere csak ide!
D. – Marinela, gyere ide. Ülj ide le. Marinela, Marinela!
Marinela: – Da.
D. – Marinela, felelj apádnak, csak felelj! Jó?
Marinela: – Mit?
T1. – Azét, met akarsz menni táborba. Akkar nem mensz táborba, ha nem tudsz beszélni.
Marinela: – Nem akaram menni mast.
T1. – Most nem akarsz menni?
Marinela: – Azétt. Nem akaram.
T1. – Minek nem akarsz?
Marinela: – Azért.
T1. – Há minek azért?
Marinela: – Most nem akaram.
D. – Nem tudsz magyarul vagy nem akarsz menni?
Marinela: – Nem akaram menni.
D. – Miért?
Marinela: – Azért.
D. – Mért azért? Nincsenek barátjaid? Priténjaid?
T1. – Haverok. Priténok, ilyenek, nincsenek?
Marinela: – Nem.
T2. – *Miért „nem”?* Nem értette. [Nevet, felénk fordulva mondja.]
Marinela: – *De igen, megértettem, hogy nincsenek barátaid vagy mi? Ez volt a kérdés. Értettem.*
T1. – Tudod-e mi? Beszélj D.-vel, s D. ha megcsánja a papírakat, akkar te mensz Magyarországba táberba. Jó?
Marinela: – Jó.

A két felnőtt férfi közül az, amelyiknek a gyermekei magyar órákra járnak, nemcsak, hogy a csángó nyelv fennmaradásának esélyeit illetően is pozitívabban vélekedett, de testvérétől eltérően sajnálná is a nyelv eltűnését. Elmondása szerint ő maga a feleségével csak csángóul beszél, és „70 százalékban” a gyermekeivel is. Testvére kétkedésére behívja tizenéves lányát, hogy a lány bebizonyíthassa magyar nyelvtudását. A lány kissé dacosan fogadta a kötelező „nyelvi performanszt”. A kérdésekre inkább tőmondatokban, egyszerű szerkezetekben válaszolt.[29] A tőmondatokban való beszélés és az egyszavas válaszokat követően a lány az idézett beszélgetés végén románul „tör ki” akkor, amikor a nagybátyja megkérdőjelezi, hogy a neki egyik feltett kérdést érti-e, tulajdonképpen megkérdőjelezve a lány magyar

29 Vö. Petteri Laihonen, a magyar oktatási program egyik helyszínén megfigyelt tanítási szituáció elemzésével (vö. Laihonen 2019).

nyelvi kompetenciáját.[30] Figyelemreméltó, hogy az apa a lányával beszélgetve, a számára szokatlan helyzetet oldva, kicsit ugratva is őt, a magyar/csángó nyelvet az oktatási program által nyújtott magyarországi táborozási lehetőséggel kapcsolta össze. A szituáció emlékeztet a Bodó Csanád által leírt sajátos funkciójára a csángó nyelvhasználatnak a magyar oktatási programban részt vevő gyermekek és a magyarországi keresztszülők között történő kommunikációban. Bodó Csanád megállapította, hogy a magyar oktatási programban részt vevő, magyarországi keresztszülőkkel levelező gyermekek csángó nyelvjárásban megfogalmazott írásai a tanárok részéről alapos stilizáltságon esnek át, amelynek fontos következménye, hogy „a hitelesítés diszkurzív gyakorlata nem hozza meg számukra a saját hangjukon való megszólalás autoritását" (Bodó 2017: 48). A fentebb bemutatott szituációban a csángóul való megszólalásra „kényszerített" Marinela számára ez ugyanúgy nem jelenti a „saját hangon való megszólalás" Bodó által jelzett „autoritását"/biztonságát, mint levélíró társai esetében.

A másik férfi szerint a csángó nyelv eltűnése szükségszerű, mivel fennmaradása esetén a csángókat továbbra is a jelenleg megtapasztalt megkülönböztetés és lenézettség övezné nemcsak itthon, hanem a „világban" is. Attitűdjét a Heltai János Imre által megfigyelt beállítódás jellemzi, aki szerint „a moldvaiak nyelvcserével kapcsolatos attitűdjeit fatalizmus jellemzi" (Heltai 2016: 33, ill. utal más szövegére is: Heltai 2014: 153). E viszonyulásba beletartozik az is, hogy ő egyáltalán nem beszél a gyermekével magyarul. Viccesen arra biztat, hogy szóljunk a kisfiúhoz magyarul, aki nyilvánvalóan nem ért semmit (az apja szerint addig kérdezgethetjük magyarul, „míg megnyúzulunk", azaz bármilyen hosszú ideig is (olyan hosszú ideig, amely már nem kivárható). Szerinte testvére gyereke is csak azért tud valamennyire magyarul, mert jár „az alapítványhoz", ahol magyar nyelvű foglalkozásokat szerveznek, de a beszélgetés során tulajdonképpen megkérdőjelezi az unokahúga magyar nyelvtudását.

A nyelvcseréhez való efféle, Heltai által „fatalizmus jellemezte" domináns viszonyulások ellenére (T1) a veszteségérzetből táplálkozó attitűdök is jelen vannak (T2), amelyek pozitívan korrelálnak azzal, hogy a gyermekekkel, hacsak kismértékben is, de beszélnek csángóul, beíratják őket magyar órákra, illetve pozitívabban gondolkodnak a nyelv fennmaradásának esélyeit illetően.

AZ ÚJ CSÁNGÓ IDENTITÁS VISZONYA A CSÁNGÓ KULTÚRA ÉS A NYELV MEGŐRZÉSÉRE IRÁNYULÓ KULTÚRAKTIVIZMUSHOZ ÉS ETNOPOLITIKAI TÖREKVÉSEKHEZ

A magyar állam, valamint civil szervezetek jelentős anyagi támogatással egy (magyar) nyelvi revitalizációra és identitás-megőrzésre irányuló programot működtetnek Mold-

30 A lány válaszai a nyelvcsere Tánczos Vilmos által *passzív nyelvismeret* (Tánczos 2011c: 239) szintjének feleltethető meg. Az e csoportba tartozó személyekről – egyebek mellett – megállapítja, hogy „amikor [...] megszólalni kényszerülnek, akkor nehezen, helytelenül, igen korlátozott szókinccsel és idegenszerűen beszélnek" (Tánczos 2011c: 240).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

vában. A nyelvcsere megakadályozására kidolgozott etno- és nyelvpolitikai, nyelvi revitalizáció stratégiák eredményességének vizsgálatával (és általában a magyar oktatás problematikájával – lásd Hegyeli 2001, Szokol 2008, Tánczos 2011c, Laihonen 2019, Papp Z.–Márton 2014, Laihonen et al. 2019) több elemzés foglalkozik. Számos tanulmány foglalkozik ugyanakkor ez utóbbiakat legitimáló, főként nemzeti reprezentációk (a „csángómentést" éltető mítoszok) kritikai elemzésével (lásd például: Bodó-Zabolai 2016, Zakariás 2011, Sándor 2012, Peti 2006, Tánczos 2001, Ilyés 2008, Hatos 2009).[31] E kutatások legfőképpen azokban a katolikus többségű falvakban zajlottak, ahol a rendszerváltást követően még beszélték a csángó nyelvet,[32] és ahol rendszeres magyar oktatásra, illetve hagyományőrző programok szervezésére került sor.

Melyek lehetnek azok a kapcsolódási pontok, ahol a csángó kultúra és nyelv megőrzésére vonatkozó etno- és nyelvpolitikai törekvések, valamint az új csángó identitás megélésére irányuló individuális motivációk találkoznak? Feltevésem szerint a csángómagyar nyelv és identitás megőrzésére irányuló kezdeményezések számára lehetőséget jelent a migrációs kontextusban alakuló új csángó identitás tartalmainak megismerése és megértése. A nyelv és kultúramegőrzésére irányuló programok sikerét jelentős mértékben növelheti a helyi szinten ezekkel a tartalmakkal elfogadóbb, megértőbb, adott esetben akár azokat támogató, értéküket felismerő viszonyulás.

2018. november 5-én a moldvai csángók érdekvédelmi törekvésének érdekében létrehozott legrégebbi civil szervezet, az MCSMSZ egyik munkatársa a iași-i püspöknek címzett levelében havi egyszeri magyar nyelvű mise engedélyezését kérte.[33] Az indoklás szerint a 2011-es Országos Hivatalos Népszámláláson Bákó megyében megközelítőleg 2000 római katolikus vallotta magát magyar anyanyelvűnek. A kérvényt, amelyet a kezdeményezőn kívül hét csángó szervezet képviselője is aláírt, 2019. január 11-i keltezéssel a iași-i püspök jóváhagyta.[34] Ennek folyamodványaként 2019. január 27-én a bákói Szent Miklós-plébániatemplomban a jászvásári püspökség által engedélyezett magyar nyelvű misére került sor.[35]

A Bákóban megrendezésre kerülő magyar mise ugyanolyan reprezentációs célokat szolgáló intézmény, mint a csángó kulturális örökség átetnicizálására törekvő folklorizmus-rendezvények. A Moldvában tartott magyar mise ugyanakkor új elemet képez a folklorizmus-jelenségek körében azáltal, hogy az etnicizálódás a vallási mező esetében is megjelenik.[36] A különbség annyi, hogy egy érzékeny egyházpolitikai esemény súlya alatt (a pápa erdélyi látogatásának előkészítése) a iași-i püspökség jobbnak látta szimbolikus engedményt tenni (havi egy mise egy bákói templomban) a magyar csángó érdekérvényesítő törekvéseknek. Arra kétségkívül még nem volt példa a csángó kulturális örökség védelmére kiépülő magyar érdekeltségű intézményrendszer történetében, hogy a moldvai katolikus egyház részéről bármiféle segítséget kapjon.

31 Bodó Csanád kimutatta, hogy e mitizáló elemek a magyar oktatási program nyelvi (és vizuális) eszköztárában is jelen vannak (lásd Bodó 2017: 46).

32 Ehhez lásd Tánczos Vilmos a moldvai falvak nyelvállapotát két időszegmensben történő felmérését (Tánczos 1997, 2011a).

33 A iași-i püspöknek eljuttatott kérvény alapján. A kérvény és a rá adott válasz másolatáért a kezdeményező Boros Rezsőnek tartozom köszönettel.

34 Püspöki válaszlevél. Iktatószáma: nr. 60/11.01.2019.

35 Az erről szóló riportot és fotódokumentációt lásd: https://romkat.ro/2019/01/27/az-elso-moldvai-magyar-mise-bakoban; letöltés dátuma: 2019. április 4.

36 Tánczos Vilmos figyelemfelhívása alapján.

Ahogy az a magyar nyelvprogram esetében is történt, a bákói magyar mise hosszabb távon pozitívan befolyásolhatja a csángó etnicitás felvállalását. A csángóság felé oldja a falvakban, a papok besúgóhálózata révén megszégyenítéstől, megfélemlítéstől tartó beidegződéseket, amely lokálisan sújtotta a magyar etnicitással közösséget vállalás gyanújába keveredett személyeket. (például magyar néprajzkutatókkal szóba állt interjúalanyokat, azokat a személyeket, akik magyar oktatásra adták a gyermekeiket, vagy a kiépülő magyar oktatás intézményrendszerében szerepet vállaló helyieket stb.) (lásd Pozsony 2010: 14–16, 21).

KÖVETKEZTETÉSEK

A hosszú távú migráció következtében módosuló csángók identitás tartalmai hatással vannak a magyar etno- és nyelvpolitikai törekvésekhez való viszonyulások megváltozására is.

A nyelvcsere előrehaladottsága miatt a csángó kultúra és identitás megőrzésére irányuló értékmegőrző kezdeményezések szembe kell nézzenek annak a lehetőségével, hogy jelentkezik/kitermelődik egy új vendégmunkás generáció, amely a csángó kultúrára és nyelvre értékként fog tekinteni anélkül, hogy ez a generáció beszélné a csángó nyelvet.

A vendégmunkások számára fontos két nyelvi hagyományba való szocializálása a gyermekeiknek (a befogadó országé és a románba), amelyek között azonban nincs ott a csángó nyelv és kultúra, mivel nem hisznek annak életképességében.

Mint azt korábban említettem, Thomas Faist és szerzőtársai vélekedése szerint alacsony annak az esélye, hogy második generáció transznacionális kötődéseket alakítson ki, ugyanakkor úgy vélekednek, hogy „egyesek életük folyamán, személyes vagy politikai krízisek idején (re)aktiválhatják transznacionális kötődéseiket" (Faist–Fauser–Reisenauer 2013: 105). Az elméleti feltevések nyomán úgy tűnik, hogy a transznacionális kötődések feleleventésére csak kivételes körülmények között kerülhet sor. Igencsak kérdéses tehát, hogy a csángó „második generáció", a bevándorlók gyermekei számára a szüleik által értékelt lokalitás, nyelv és hagyományok fog-e valamit jelenteni.

SZAKIRODALOM

Adler-Lomnitz, Larissa – González, Asael Nuche
2007 Peasant Ethnic Migration from a Post-communist Society to Another – The Case of the Csángó Migrants from Moldavia (Romania) to Hungary. *Review of Sociology* 13. (1) 67–88.

Laihonen, Petteri – Heltai János Imre – Fazakas Noémi – Bodó Csanád
2019 *The Moldavian Csángós: The Hungarian speaking linguistic minority in North-Eastern Romania.* Kézirat.

Bodó Csanád
2009 „Hamarább, mikor kicsike, oláhul, aztán magyarul." (A nyelvi szocializáció mintái moldvai kétnyelvű beszélőközösségekben). In: Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia Párkány*

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

(Szlovákia), 2008. szeptember 4–6. MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, Budapest – Dunaszerdahely–Nyitra, 295–301.

2017 Mediatizált nyelvjárások. In: Benő Attila – Fazakas Noémi (szerk.): *Élőnyelvi kutatások és a dialektológia. Válogatás a 19. élőnyelvi konferencia – Marosvásárhely, 2016. szeptember 7–9. – előadásaiból.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 38–50.

Bodó Csanád – Zabolai Margit Eszter

2016 A csángó műrokon és a keresztanya: Nem és nemzet a moldvai magyar nyelv revitalizációs programjában. *TNTeF* 6. (1) 159–180.

Faist, Thomas – Fauser, Margit – Reisenauer, Eveline

2013 *Transnational Migration.* Polity Press, Cambridge–Malden.

Hatos Pál

2009 A csángó irodalom és a „vereség kultúrája". In: Diószegi László (szerk.): *Moldvai csángók és a változó világ.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 75–83.

Heltai János Imre

2011 A moldvai magyar nyelvi tervezés legitimitásának kérdései. In: Híres-László Kornélia – Karmacsi Zoltán – Márku Anita (szerk.): *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok közép-európában elméletben és gyakorlatban: A 16. Élőnyelvi Konferencia anyagai.* (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához; 130.) Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, Budapest–Beregszász, 119–125.

2014 *Nyelvcsere és a nyelvi tervezés lehetőségei Moldvában.* Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

2016 „Csángós beszéd" és „tiszta magyar". *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények.* LX. (1) 21–35.

Hegyeli Attila

2001 A moldvai csángók magyar nyelvi oktatásának szükségességéről. *Regio* XII. (4) 181–194.

2005 Esettanulmány egy modern klézsei családról. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 226–234.

Ilyés Sándor

2008 Az erdélyi magyar sajtó csángóképe az ezredfordulón. In: Ilyés Sándor – Peti Lehel – Pozsony Ferenc (szerk.): *Lokális és transznacionális csángó életvilágok.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 417–440.

Laihonen, Petteri

2018 A Moldvai Csángómagyar Oktatási Program kutatása és támogatása vizuális módszerekkel. In: Tódor Erika-Mária – Tankó Enikő – Dégi Zsuzsa (szerk.): *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség I.* Scientia Kiadó, Kolozsvár, 15–27.

2019 Transzlingválás és a moldvai csángómagyar oktatás. [Kézirat, megjelenés alatt a 20. Élőnyelvi Konferencia kötetében.] Elhangzott a *20. Élőnyelvi Konferencia. Nyelvi repertoárok a Kárpát-medencében és azon kívül* című konferencián (2018. augusztus 30. – szeptember 1., Budapest, szervezők: Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke – MTA Nyelvtudományi Intézet). (A konferencia honlapjának elérhetősége: http://www.nytud.hu/elonyelvi20/index.html; utolsó letöltés: 2019. szeptember 6.)

Lajos Veronika

2006 Modernizáció és társadalom a moldvai csángó közösségekben: kérdésfelvetések a migráció témakörében. In: Diószegi László (szerk.): *Veszélyeztetett örökség, veszélyeztetett kultúrák. A moldvai csángók.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 177–184.

2010 *Modernizációs stratégiák és hagyományos kötődések. A társadalmi átmenet szimbolikus határhelyzetei egy moldvai csángó közösségben – egy lujzikalagori asszony példája.* Doktori disszertáció. Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Debrecen.

2012 Alkalmazott antropológia a moldvai csángóknál? Kísérlet elmélet és gyakorlat viszonyának újraértelmezésére. *Erdélyi Múzeum* LXXIV. (4) 176–193.

Oteanu, Ana Maria

2007 International Circulatory Migration as a Local Developing Factor: The Romanian Example. *Anthropological Notebooks* 13. (1) 33–44.

Papp Z. Attila – Márton János
2014 Peremoktatásról varázstalanítva: A Csángó Oktatási Program értékelésének tapasztalatai. *Magyar Kisebbség* 19. (72, 2) 7–32.
Peti Lehel
2006 A csángómentés szerkezete és hatásai az identitásépítési stratégiákra. In: Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 129–155.
2015 Etnicitás, nyelvhasználat és migráció egy moldvai csángó településen. In: Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére.* Kriza János Néprajzi Társaság – Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum, Kolozsvár, 971–992.
2017a Nyelvi keveredés és új identitás egy moldvai csángó településen. *Ethnographia* CXXVIII. (1) 137–154.
2017b Migráció és az etnicitás politikája: a moldvai csángók esete. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére.* Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 305–320.
Pozsony Ferenc
2010 A moldvai csángók érdekvédelmi törekvései 1989 után. Ilyés Sándor – Peti Lehel – Pozsony Ferenc (szerk.): *Moldvai csángók 1990–2010. A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője* XVI. (1–2). 7–39.
Sándor, Klára
2012 „Discourses on discourses: can we understand each other?" In: Peti, Lehel – Tánczos, Vilmos (eds.): *Language Use, Attitudes, Strategies: Linguistic Identity and Ethnicity in the Moldavian Csángó Villages.* The Romanian Institute for Research on National Minorities, Cluj-Napoca, 139–167.
Stan, Răzvan
2005 Patterns and Socio-economic Consequences of International Labour Migration on Catholic and Orthodox Villages from Eastern Romania (Neamt County). In: Bárány Tibor – Pulay Gergő – Zakariás Ildikó (szerk.): *A tarkaság dicsérete. Az Erasmus Kollégium diákjainak tanulmányai.* Erasmus Kollégium Alapítvány, Budapest, 381–393.
Szokol Réka
2008 Nyitott kapuk és átlépett határok. *Kommentár* 3. 79–85.
Tánczos Vilmos
1997 Hányan vannak a moldvai csángók? *Magyar Kisebbség* III. (1–2) 370–390.
2001 Szappan a kredenc sarkán, avagy a csángókérdés tudománya és politikája. *Kisebbségkutatás* X. (1) 53–62.
2011a A moldvai csángók magyar nyelvismerete 2008–2010-ben. In: Uő: *Madárnyelven. A moldvai csángók nyelvéről.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 29–108.
2011b „Hát mondja meg kend, hogy én mi vagyok!" A csángó nyelvi identitás tényezői: helyzetjelentés a 2011-es népszámlálás kapcsán. In: Uő: *Madárnyelven. A moldvai csángók nyelvéről.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 253–284.
2011c Hozzászólás a moldvai csángó „magyarórák" kérdéséhez. In: Uő: *Madárnyelven. A moldvai csángók nyelvéről.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 235–241.
Zakariás Ildikó
2011 „Jótékonyság nemzeti keretben – csángómentés Moldvában." *anBlokk* 5. 56–63.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

„NU PUTEM TOȚI SĂ FIM... TRADIȚIONALI". INTERACȚIUNI LINGVISTICE, SCHIMBAREA IDENTITĂȚILOR – CEANGĂII DIN MOLDOVA ÎN MIGRAȚIE ÎN EUROPA DE VEST

Articolul examinează efectele migrației ceangăilor din Moldova asupra etnicității. În acest cadru analizează relația dintre migrație și limbă, precum și conținutul identității care se modifică drept urmare a experiențelor de migrație din Europa de Vest, adică o *nouă identitate ceangăiască*. Întrebarea principală este: ce rol joacă experiențele de migrație în raport cu limba și cum afectează practicile de identificare ale comunităților. Adică, ce fel de procese contribuie la crearea noii identități ceangăiești și care sunt componentele acestora? Autorul examinează apoi modul în care noua identitate ceangăiască se raportează la aspirații etnopolitice și a politicii lingvistice maghiare (educație maghiară, liturghie maghiară).

"WE CAN'T BE ALL... TRADITIONAL". LINGUISTIC INTERACTIONS, CHANGING IDENTITIES – MOLDAVIAN CSÁNGÓS IN WESTERN EUROPE

This study analyses the influence of the migration of the Moldavian Csángós on ethnicity. Furthermore, it deals with the relation between migration and language, respectively with the new identity contents changing because of the Western European migration, the so-called *new Csángó identity*. The main question is: what roles might migratory experiences play in the relation towards language; respectively what can be the impact on the identification practices of the communities? So how does this *new Csángó identity* appear and which are its components? Then the author analyses the way how this new identity relates to the Hungarian ethnopolitical and linguistic endeavours (Hungarian education, Hungarian mass).